

ડૉ.પાર્વતી તિર્કી લિખિત 'ફિર
ઉગના' કાવ્યસંગ્રહમાં આદિવાસી
અસ્તિત્વનો પડઘો

Dr. Nitinkumar J. Gamit
Associate Professor in Gujarati
Saurashtra Gyanpith College,
Baravala

ડૉ.પાર્વતી તિર્કીનો જન્મ ૧૬ જાન્યુઆરી ૧૯૯૪ના રોજ ઝારખંડ રાજ્યના ગુમલા જિલ્લાના તારાગુટ્ટ આંબાટોલીમાં થયો. જે ઘાઘરા પ્રખંડમાં આવે છે. તેઓ કુડુખ આદિવાસી સમુદાયમાંથી આવે છે. આ સમુદાય ઝારખંડના રાંચી, ગુમલા, લોહરદગા, સિમડેગા વગેરે જિલ્લાઓમાં વસે છે. આ ઉપરાંત આ સમુદાયની વસ્તી ઓડીશા, છત્તીસગઢ અને આસામમાં પણ વસે છે. આ સમુદાય ઝારખંડ રાજ્યના મૂળ આદિવાસી સમુદાયોમાનો એક છે. કુડુખ સમુદાય પ્રકૃતિ પૂજક છે. તેઓ પરંપરાગત સરના ધર્મ કે જેમાં તેઓ પ્રકૃતિ, દેવી-દેવતાઓ અને પૂર્વજોની પૂજા કરે છે. તેમનાં સર્વોચ્ચ દેવ ધર્મેશ છે. તેમની પૂજા પદ્ધતિમાં ગામના પવિત્ર વૃક્ષો (સરના સ્થળ)ની આસપાસ ધાર્મિક વિધિઓનું આયોજન થાય છે.

ડૉ.પાર્વતી તિર્કી સમકાલીન હિન્દી સાહિત્યમાં અને ખાસ આદિવાસી સાહિત્યમાં એક પ્રભાવશાળી કવયિત્રી, શિક્ષણવિદ્ અને સંશોધક તરીકે પોતાનું સ્થાન પ્રસ્થાપિત કર્યું છે. તેમની ઓળખ માત્ર કવિતાના ક્ષેત્ર સુધી સીમિત નથી, પરંતુ તેઓ આદિવાસી મૌખિક પરંપરાઓને આધુનિક શૈક્ષણિક અને સાહિત્યિક પ્રવાહ સાથે જોડવાના તેમના પ્રયાસો માટે પણ જાણીતાં છે. હાલમાં તેઓ ઝારખંડ રાજ્યની જાણીતી રાંચી યુનિવર્સિટી સાથે સંલગ્ન રામ લખન સિંહ યાદવ

કોલેજના હિન્દી વિભાગમાં સહાયક પ્રોફેસર તરીકે કાર્યરત છે.

ડૉ. પાર્વતી તિર્કીના સર્જનાત્મક જીવનનાં મૂળ તેમના આદિવાસી વાતાવરણમાં રહેલા છે. તેમણે તેમનું પ્રારંભિક શિક્ષણ મસરિયામાં આવેલ જવાહર નવોદય વિદ્યાલય, ગુમલા ખાતે મેળવ્યું હતું. જોકે, તેમના જ્ઞાનનો મુખ્ય સ્રોત શૈક્ષણિક પાઠ્યપુસ્તકો નહોતા, પરંતુ 'મૌખિક પુસ્તકાલયો' (Oral Libraries) હતા. બાળપણમાં, ખાસ કરીને 'સરહુલ' તહેવાર દરમિયાન, તેમના દાદાની વાર્તાઓ કહેવાની શૈલીમાંથી તેમને કુડુખ દંતકથાઓ અને પૂર્વજોના જ્ઞાનમાંથી ઊંડી પ્રેરણા મળી. તેમનું કુળનામ 'તિર્કી' એ આદિવાસી ઓળખ અને ઇકોલોજીકલ જોડાણનું પ્રતીક છે, જેનો અર્થ જંગલી વનપક્ષી થાય છે. આ સાંસ્કૃતિક સિંચન તેમની કવિતાને એક નક્કર આધાર પૂરો પાડે છે, જે આદિવાસી વિશ્વદૃષ્ટિકોણને કૃત્રિમ માળખામાં બાંધ્યા વિના રજૂ કરે છે. તેથી તેઓ કહે છે : "મैं तिरकी हूँ। मेरे कई मित्र लाकड़ा, कुजूर, मिंज और केरकट्टा हैं। तिरकी एक चिड़िया है, लाकड़ा बाघ है, कुजूर एक औषधीय पौधा है, मिंज एक मछली है, केरकट्टा भी एक चिड़िया है। हमारे पुरखों ने जंगल के जीवों से बहुत पहले ही दोस्ती कर ली थी। दोस्ती करते हुए कहा था कि हम एक परिवार होंगे। इसलिए हम लोग अपने नाम के साथ उनका नाम लगाते हैं।" १

ડૉ. પાર્વતી તિર્કીએ હિન્દી સાહિત્યમાં સ્નાતક અને અનુસ્નાતક અભ્યાસ બનારસ હિંદુ યુનિવર્સિટી વારાણસીમાંથી પૂર્ણ કર્યો. બનારસ હિંદુ યુનિવર્સિટીના હિન્દી વિભાગમાંથી તેમણે તેમની ડૉક્ટરેટની પદવી (Ph.D.) મેળવી. તેમનું

મહત્વપૂર્ણ સંશોધન વિષય 'કુડુખ આદિવાસી ગીત: જીવન રાગ ઓર જીવન સંઘર્ષ' (Kudukh Tribal Songs: Rhythm of Life and Struggle) છે. આ સંશોધને તેમની સાહિત્યિક કારકિર્દી માટે સૈદ્ધાંતિક અને સાંસ્કૃતિક આધાર તૈયાર કર્યો. આદિવાસી મૌખિક ગીતો, જે પેઢી દર પેઢી જ્ઞાન, સંસ્કૃતિ અને સંઘર્ષનું વહન કરે છે, તેનું વિદ્વતાપૂર્ણ પૃથક્કરણ કરીને, તેમણે સાબિત કર્યું કે, આ મૌખિક પરંપરાઓ આધુનિક સાહિત્યિક અભ્યાસ માટે કેટલો મહત્વપૂર્ણ સ્રોત છે. આ કાર્ય દ્વારા તેમણે 'આદિવાસી જીવનન રાગ' કે જેમાં સંગીત, આનંદ અને 'સંઘર્ષ'માં વિસ્થાપન, સંરક્ષણ બંનેને શૈક્ષણિક સ્તરે માન્યતા અપાવી. તેમણે પોતાના સાંસ્કૃતિક મૂળિયાં તરફ પાછા ફરવાનું અને રાંચીમાં શિક્ષણના ક્ષેત્રે યોગદાન આપવાનું પસંદ કર્યું. રાંચી યુનિવર્સિટી સંલગ્ન કોલેજમાં સહાયક પ્રોફેસર તરીકે તેમની ભૂમિકા રહી છે. આદિવાસી મૌખિક પરંપરાઓ, લોકગીતો અને આધુનિક હિન્દી કવિતા વચ્ચે સંકલન લાવવાનું કામ તેમણે કર્યું છે.

ડૉ.પાર્વતી તિર્કીને તેમના પ્રથમ કાવ્યસંગ્રહ 'ફિર ઉગના' (૨૦૨૩) માટે વર્ષ ૨૦૨૫નો પ્રતિષ્ઠિત સાહિત્ય અકાદમી યુવા પુરસ્કાર (હિન્દી ભાષા માટે) આપવામાં આવ્યો. આ સંગ્રહ ૨૦૨૩માં રાધાકૃષ્ણ પ્રકાશન દ્વારા પ્રકાશિત થયો હતો. આ પુરસ્કાર માત્ર તેમની વ્યક્તિગત કલાત્મક પ્રતિભાને જ માન્યતા આપતો નથી, પરંતુ સમાજને એક વ્યાપક સંદેશ પણ આપે છે. ડૉ.પાર્વતી તિર્કીને સાહિત્ય અકાદમીના સન્માન પૂર્વે ઘણા એવોર્ડ પ્રાપ્ત થઈ ચૂક્યા છે. વર્ષ ૨૦૨૫માં 'વિષ્ણુ ખરે યુવા કવિતા સન્માન ૨૦૨૫'થી તેમને સન્માનિત કરવામાં આવ્યા છે. આ ઉપરાંત વર્ષ ૨૦૨૩માં પ્રલેખ ન્યાસ (સંસ્થા) દ્વારા તેમને 'પ્રલેખ નવલેખન સન્માન' આપવામાં આવ્યું હતું. તેઓ વર્ષ ૨૦૨૪માં રાજકમલ પ્રકાશન દ્વારા આયોજિત 'ભવિષ્ય કે સ્વર' કાર્યક્રમમાં

વક્તા તરીકે પણ હાજર રહ્યા હતા. પાર્વતી તિર્કીએ તેમને મળેલા સન્માન આદિવાસી સમાજ, કુડુખ ભાષા અને તેના સર્જન અને સંઘર્ષને સમર્પિત કર્યું હતું. આ પુરસ્કાર તેમના માટે કોઈ વ્યક્તિગત ઉપલબ્ધિ નથી પરંતુ એ સંસ્કૃતિની સ્મૃતિઓની સ્વીકૃતિ છે, જેને આજે આપણે ધીમે ધીમે ભૂલતાં જઈ રહ્યા છીએ. તેમનું સાહિત્યિકજીવન એ જ ગામ, ગીતો, વાર્તાઓના વારસાથી પ્રેરિત છે, જે અત્યારે ધીરે ધીરે લોકોની ચેતનામાંથી ગાયબ થતા જાય છે. તેમનાં સંશોધનકાર્ય દરમિયાન તેમણે લગભગ ૫૦ જેટલા ગામોની મુલાકાત લીધી હતી. તે દરમિયાન તેમણે લોકગીતો, લોકવાતો, અનુભવોને ખૂબ નજીકથી સમજ્યા, એ અનુભવ જ એમની કવિતાઓમાં આત્મસાત થઈ ઊતરી આવ્યા છે.

ભારતીય સાહિત્યમાં આદિવાસી સાહિત્યને લાંબા સમયથી 'સિમિત' કે માર્યાદિત ક્ષેત્રનું સાહિત્ય માનવામાં આવતું હતું, પરંતુ આ સન્માન એ સંકેત આપે છે કે, આદિવાસી અવાજ હવે રાષ્ટ્રીય સાહિત્યના 'કેન્દ્ર'માં સ્થાન મેળવી રહ્યો છે. તેથી પાર્વતી તિર્કી કહે છે કે : "मैंने कविताओं के माध्यम से संवाद की कोशिश की है। मुझे खुशी है कि इस संवाद का सम्मान हुआ है। संवाद के जरिए विविध जनसंस्कृतियों के मध्य तालमेल और विश्वास का रिश्ता बनता है। इसी संघर्ष के लिए लेखन है, इसका सम्मान हुआ है तो आत्मविश्वास बढ़ा है।" ૨

'ફિર ઉગના' કાવ્યસંગ્રહમાં આદિવાસી અસ્તિત્વનો પડઘો :-

ડૉ. પાર્વતી તિર્કીના પ્રથમ કાવ્યસંગ્રહ 'ફિર ઉગના'(૨૦૨૩)નું શાબ્દિક ભાષાંતર 'ફરીથી ઉગવું' (To Spring Again/Bloom Again) થાય છે. આ શીર્ષક માત્ર સાંકેતિક નથી, પરંતુ તે એક પ્રકારનો નિર્દેશ છે, જે આદિવાસી મૂલ્યોને પુનર્જીવિત કરવા માટેનું આહ્વાન છે. તેમનાં માટે કવિતા લખવી એ

સાંસ્કૃતિક વિસ્થાપન સામેનો એક શક્તિશાળી પ્રત્યુત્તર છે. તેઓ માને છે કે, આદિવાસી સંસ્કૃતિ અને ભાષાને જાળવવાનો કોઈપણ પ્રયાસ પુનરુત્થાન અને મુખ્યપ્રવાહની ચેતનામાં સમાવેશ તરફનું એક નાનું છતાં નોંધપાત્ર પગલું છે. શીર્ષક 'ફિર ઉગના'(૨૦૨૩) દ્વારા આદિવાસી સંસ્કૃતિ, ભાષા અને ઓળખના પુનર્જીવનની આશા વ્યક્ત કરવામાં આવી છે, જે પરંપરાગત જ્ઞાન તરફ પાછા ફરવાની અને આદિવાસી વિશ્વદૃષ્ટિકોણને ફરીથી ખીલવવાની હાકલ કરે છે.

'ફિર ઉગના' (૨૦૨૩) કાવ્યસંગ્રહ "અદૃશ્ય વ અબોલે રૂપ મેં હમેશા સાથ પુરખોં કો" ને સમર્પણ કર્યો છે. કવયિત્રીનાં મનમાં તેમની કુટુંબ ભાષાનો શબ્દ 'ઝોરેન' હતો, જેનો અર્થ 'ફિર ઉગના' થાય છે. પણ કવયિત્રી તેના ફરી ઉગાવામાં જીવન, ફરી ઉગાવામાં આદિવાસી દર્શન, ફરી ઉગાવામાં ગતિશીલતા જેવા ઘણાં અર્થ સમજાવે છે. જેમ એક ડાળીને કાપવામાં આવે છે અને ફરી એમાંથી ડાળીઓ ઉગી નીકળે છે. જેમ સૂર્ય ડૂબ્યા પછી પાછો ઉગે છે, એ જ ગતિથી આદિવાસીઓ પોતાનું જીવન જીવે છે. તેઓ એ લય પર વિશ્વાસ રાખીને જીવન જીવે છે, જે લય પ્રકૃતિમાં છે. એ જ લય વરસાદમાં છે, એ લયમાં જ ધાન્ય પાકે છે. એ લયમાં જ આદિવાસીઓ જીવનનો ઉત્સવ ઉજવે છે. તેઓ લયમાં ગાય છે, નાચે છે. તેમનો પ્રેમ ગીતોમાં રહ્યો છે, જે તેમની મૌખિક પરંપરામાં રહેલા છે. જે તેમની કવિતા 'ઝોરેન'માં આ રીતે અભિવ્યક્ત થાય છે. તેઓ કહે છે :

“વહ अपने नाम की तरह थी-खोरेन

फिर सेउगती

जैसे पेड़ की कटी हुई डाल से उगती नई टहनियाँ
सूरज की तरह ही खोरेन

फिर उगते हुए

इस धरती को सचमुच

अधिक सुन्दर बना रही थी।”³

આદિવાસી અસ્તિત્વ પ્રકૃતિ સાથે એકરૂપ છે અને કવયિત્રીએ તેને પોતાનાં કાવ્યોમાં રજૂ કરે છે. 'ઢિચુઆ' કાવ્યમાં એક પક્ષી સાથેની વર્ષો જૂની મૈત્રીની વાત કારી છે. આદિવાસીઓની લોકવાર્તાઓમાં ઢીચુંઆ(કાળકોશી) પક્ષીનો ઉલ્લેખ આવે છે. આદિવાસીઓ તે પક્ષીની સાથે કેવી રીતે સહચાર્ય નિર્મિત કરે છે તેની વાત છે. કરમના તહેવારમાં ખેતરોમાં ધાન્ય ખૂબ ફૂલેફાલે છે ત્યારે જીવાતોથી મોટો ખતરો હોય છે. ત્યારે પૂર્વજો કરમ વૃક્ષની ડાળી પાકનાં ખેતરોમાં રોપતા હોય છે. એ ડાળી ઉપર ઢીચુંઆ પક્ષી બેસતું અને કીટ-જીવાતોને ખાતું. આમ એક પ્રાકૃતિક રીતે પાકનું રક્ષણ કરવાનો ઉપાય પૂર્વજોએ શોધ્યો હતો. કવયિત્રી કહે છે :

“ढिचुआ-
आदिवासीयों की
आदिम संगी है।”⁴

અષાઢ માસમાં ખેતી કરતાં આદિવાસીઓને સાથ આપવા આ પક્ષી આવે છે. ખેતરમાં હળ સાથે જોતરાયેલ બળદોને દિશાનિર્દેશ કરે છે. તે પક્ષી જ ધાન્યની રખેવાળી પણ કરી છે. આવા પ્રકૃતિના અનોખા રખેવાળ કાળકોશી પક્ષીની વાત કરી છે.

'કરમ ચન્દો' અને 'ઝોરેન' આ બંને કાવ્યો કુટુંબ લોકગીતોમાંથી પ્રેરણા લઈને લખ્યાં છે. આદિવાસીઓ જ્યારે ગીત ગાય છે ત્યારે કરમ ચાંદ તેમની સાથે 'અખાડા'માં આવે છે, તેમની સાથે નાચે છે. ખદીનો ચાંદ તેમની સાથે તહેવારોમાં સામેલ થાય છે. ગીતોમાં ચાંદ અને વાદળનો સાથ જોવા મળે છે. 'કરમ ચન્દો' કાવ્યમાં કવયિત્રી કહે છે -

करम चाँद अखाड़ा पर आएगा
अपने संग - साथियों से मिलने।
देखना !
माँदर की ताल सुनकर

करम चाँद अखाड़ा पर
नृत्य करने को उतरेगा ।⁴

યાંદ કોઈ વ્યક્તિ હોય તેમ તે 'અખડા' કે જે આદિવાસીઓનું સામૂહિક રીતે મુલાકાત કરવાનું કેન્દ્ર છે. ત્યાં યાંદ આવશે, વાતો કરશે, વાર્તાઓ સાંભળશે, સાથે નાચશે. કરમ યાંદના આવવાથી આખું આકાશ, તારાઓ, પહાડ બધા નાચવા લાગે છે.

‘खद्दी चाँद’ કાવ્યમાં આદિવાસીઓ યાંદ જોઈને તહેવારોનો સમય નક્કી કરે છે તેની વાત કરી છે. ચૈત્ર માસમાં ખદી તહેવાર શરૂ થાય છે. આ ખદીના મોસમમાં તિલચ અને શખવાના ફૂલ ખીલે છે. પ્રકૃતિ અને તહેવાર કેવા એકબીજા સાથે જોડાયેલા છે તથા એની સાથે આદિવાસી પણ જોડાયેલો છે. તેથી જ ખદીનો યાંદ આકાશમાં ખીલે છે અને એમના તહેવારોમાં સામેલ થાય છે. ‘માખા’ કાવ્ય વિશે જોઈએ તો માખા એટલે રાત. આ કવિતા લોકકથા સાથે સંબંધ ધરાવે છે. જ્યારે મનુષ્ય ખેતી કરતા થાકી ગયો અને તેમનો ફૂળદેવ ધર્મેશ દેવતાએ એને રાત આપી. ત્યારે મનુષ્ય ઉઘયો અને પછી દિવસે ફરી ખેતી કામમાં લાગ્યો. છોટાનાગપુરના જંગલોમાં રહેનાર પૂર્વજો પૃથ્વી પર તેમની વિકાસની અને સંસ્કૃતિ નિર્માણની આ વાર્તાઓ કહેતા હતા. એ વાર્તાઓમાંથી પ્રેરણા લઈને આ કવિતા લખી છે.

‘निरंतर’ કાવ્યમાં કવયિત્રીનું લક્ષ્ય લોકોને સાબદા કરવાનું છે. પ્રકૃતિમાં બધું જ છે. પ્રકૃતિ ચેતવણી આપે છે, સાવધાન કરે છે. પ્રકૃતિ સાથે જોડાયેલા એકબીજા સાથે તાદાત્મ્ય ધરાવે છે. આવનાર પડકારોને માટે પહેલાથી જ જાણી જાય છે. ભલેને એ વરસાદ કેમ ન આવવાનો હોય. કવયિત્રી કહે છે :

“जाइनसाला का संदेश
आज भी लोगों को अनचाहे भीगना नहीं
देता

वे बारिश से पहले जंगल से घर लौट
आते हैं ।⁵

એક આદિવાસી સમાજે જ મનુષ્યને પ્રકૃતિ ઉપર આશ્રિત માને છે અને વારંવાર અન્ય સમાજને પણ ચેતવણી આપે છે. તે સ્પષ્ટ સંદેશ આપે છે કે જ્યાં સુધી આપણે પ્રકૃતિ સાથે જોડાયેલા રહીશું ત્યાં સુધી સમૃદ્ધ રહીશું.

‘सोसो बंगला’ કાવ્યમાં એક વાર્તા છે. છોટા નાગપુરમાં એક અંગ્રેજ આવ્યો હતો. તેને સોસો બંગલો કહેવામાં આવે છે. જેમની પાસે પ્રતિષ્ઠા છે, શક્તિશાળી છે, સત્તા છે તે કઈ કઈ રીતે છળ કપટ કરી શકે? તેની વાત આ કવિતામાં કરવામાં આવી છે. એક અંગ્રેજી માત્ર રહેવા માટે આદિવાસીઓ વચ્ચે થોડા સમય માટે આવ્યો. તે થોડી જગ્યા માંગે છે અને છલકપટથી, ચાલાકીથી સત્તર એકર જમીન એણે માપી લીધી. તેના વિશે કવયિત્રી લખે છે :

“जमीन मापते धागा खत्म हुआ
गांव का प्रमुख हतप्रभ रहा
उसे टोकते हुए अंग्रेज बोला -
एक बैल भर की जमीन
सौदे के हिसाब से अब मेरी हुई ।”⁶

આવી રીતે જમીનની એક મોટી લૂંટને અંજામ આપવામાં આવે છે. આ કવિતા આદિવાસીઓના સંસાધનોની લૂંટ મચાવતા વર્તમાનના અંગ્રેજોને માટે પણ એટલી જ પ્રસ્તુત છે.

‘भूला भूत’ કાવ્યમાં આદિવાસીઓની ભૂતો વિશેની આસ્થાને વર્ણવવામાં આવી છે. જંગલમાં, પહાડોમાં કેટલાય પ્રકારના ભૂત રહે છે એવી માન્યતા છે. પૂર્ણાઓએ દેવ અને ભૂત વચ્ચે એકતા બનાવી રાખી છે. જેની વાત આ કાવ્યમાં આવે છે. ભૂલા ભૂત, ખોઈડ ભૂલા, મદાડી ભૂત, સતબૈની ભૂત, બડંદા ભૂતની વાત આવે છે. જેમાં કોઈ ભૂત અખંડમાં નાચે છે, કોઈ ઝુલો ઝુલાવે છે, કોઈ વાંસળી વગાડે છે, કોઈ જંગલમાં રસ્તો ભૂલાવતો

હોય છે. જંગલ, પહાડ અને ઝરણાઓને સુંદર બનાવે છે. અને જંગલો મહુડાના હજારો બીજ રોપે છે.

કવયિત્રીએ અહીં શહેરમાં જે મજૂરી કરવા જતાં આદિવાસી લોકો છે તેમની વાત કરી છે. પોતાનું આશ્રયસ્થાન જંગલને છોડીને શહેરમાં ગયા પછી ભૂલો ભૂતની જેમ લોકો ભટકતા રહે છે. જંગલ જાણે હાસ્યામાં ધકેલાઈ ગયું હોય એવું લાગી રહ્યું છે. શહેર વસી ગયું અને તેમાં ચાલાક લોકો વસી ગયા છે. તેથી કવયિત્રી કહે છે :

“ભૂલા ભૂત કે ભટકને સે
उसकी प्रार्थना करने वाले लोग भी
भटक गए
वे इसी शहर के किसी ईंट भट्टे में
गोल गोल घूम रहे हैं
उनके घर जाने का रास्ता भी
अब कहीं खो गया है।”⁶

અહીં આદિવાસી જીવનમાં પૂરખા પરંપરાનું હસ્તાંતરિત થતા જોઈ શકાય છે. આસ્થા-વિશ્વાસને આગળ વધારવાની વાત આવે છે. પ્રકૃતિમાંથી પ્રાપ્ત અનુભવ વર્તમાન જગતમાં કેટલા જરૂરી છે તેની વાત પણ કરી છે. આ પરંપરા જો આપણે ભૂલી જઈશું તો આપણે પણ ભૂલા ભૂતની જેમ રસ્તો ભૂલી જઈશું.

‘વે પુરુષ’ ડૉ.પાર્વતી તિર્કીનું ખૂબ પ્રચલિત કાવ્ય છે. જેમાં પુરુષ પ્રત્યે આધારભાવ દર્શાવાયો છે. એ પુરુષો જેમણે સ્ત્રીઓને પ્રેમ કર્યો, પક્ષીઓ પ્રત્યે વિનમ્ર રહ્યા, ધરતી પ્રત્યે વધુ નમ્ર બની નમ્યા, એ પુરુષોએ પોતાની પીઠ ઉપર બાળકોને ઊંચકીને રમાડ્યા, એ પુરુષ જેવો સ્ત્રીઓના ગીતો ઝીલતાં સંભળાય છે તેઓ-

वे पुरुष
जिन्होंने स्त्रियों से प्रेम किया
पुरुष होते हुए अधिक स्त्री हुए।”⁶

આ કાવ્યમાં સામૂહિક જીવનની વાત છે. પરિવારની જવાબદારી એકલી સ્ત્રીની નથી બનતી

પણ પુરુષની પણ એટલી જ બને છે. એ આદિવાસી પુરુષ છે, તેમણે સ્ત્રીઓને પ્રેમ કર્યો. તે પુરુષ દાંપત્ય જીવન કેવી રીતે જીવે છે તેની વાત અહીં આવે છે. આ સમાજ પ્રકૃતિ જીવંતસત્તા હોવાથી એ સંવેદનની બાહ્ય દુનિયાથી બચાવી રાખવા મથે છે. સામૂહિક સુંદરતા જે છે તે જ મનુષ્યને અંદરથી વધુ સુંદર બનાવે છે. ડૉ.પાર્વતી તિર્કીની કવિતાઓનું આ પ્રાણ તત્વ છે.

‘ગીત ગાતે હુણ લોગ’ કાવ્યમાં ગીત ગાવાવાળા લોકો એટલે આદિવાસીઓ. જે ક્યાંય ભીડનો કે ટોળાનો હિસ્સો બન્યા નથી. જ્યારે ધર્મની ધજા ઉઠાવનાર લોકોએ એમને જોયા ત્યારે તેમનો ધર્મ શોધવા લાગ્યા. તેમની ખોજ નિષ્ફળ જતા લોકોએ આદિવાસીઓને જંગલી કહ્યા. આ લોકો સમજી ન શક્યા કે “મનુષ્ય જંગલનો જ હિસ્સો છે” એ બાબત તેમણે માની લીધી. આદિવાસીઓએ આ બાબતે ક્યારેય પોતાનો પક્ષ ન રાખ્યો. તેઓ તો ગીત ગાતા રહ્યા. આમ આ ગાવા વાળા લોકો જેમને જીવનમાં મમતા, માદકતા, સહચાર્ય, સહજીવન, સંગીત પેદા કરવાવાળા લોકો છે એમને જંગલી ન કહો. ખરેખર એ ન ભૂલવું જોઈએ કે આ લોકો આદિમ પૂર્વ જ છે, જે આપણને જીવન જીવવાનું શીખવે છે.

‘ધાનો નાની કે ગીત’ ઋતુઓની રાણી વર્ષા ઋતુના આગમનનું આ કાવ્ય છે. કવયિત્રી કહે છે:

“बारिश मेरी धनो नानी के गीत
सुनने आती है
नानी के गीत
उससे बहुत रिजाते”¹⁰

હે કાળા વાદળો, સફેદ વાદળો તમે વરસાદ કેમ નથી લઈને આવતા? એવા પ્રશ્નાર્થ સાથે કાવ્યનો કુડખ આદિવાસી સમાજના ગીતો સાથે સંદર્ભ જોડાય છે. ગ્રીષ્મ ઋતુ પણ નાનીના ગીત સાંભળીને આવે છે. એ ગીત સાંભળીને જ સૂર્ય તડકો લઈને આવે છે અને જેમાં મહુડાની ડાળીઓ

પરથી તેના ફુલ ટપ ટપ પડવા લાગે છે, નાનીના ગીતોથી સૌ કોઈ રીઝે છે. ‘જંગલ દર્શત’ કાવ્યમાં કવયિત્રીએ કુડબ આદિવાસી વિશ્વાસને પ્રગટ કર્યો છે. જેમાં પૂર્વજો વાર્તા કરતા પૂછતા હતા કે -

“जादू यह किसका है
कौन है वह
जिसके वश में है सब
फिर समझते हुए कहते हैं -
जंगल दर्शत”^{૧૧}

વડવાઓ માનતા કે જંગલમાં દઇત રહે છે, દઇત એટલે પ્રકૃતિમાં રહેલ અદ્રશ્ય શક્તિઓ. તેના થકી જ આકાશ, પૃથ્વી અને જંગલ, પહાડ, નદી, નાળાઓ રચાયા છે એવું તેમનું માનવું છે.

‘તોકન’ એટલે નાચવું. આ કાવ્યમાં એક મનુષ્ય યુગલ છે. તેણે રાત્રિના આરામ પછી ખેતર ખેડ્યું અને તુંબા રોપિયું. પછી અનાજ રોપ્યું અને એમાંથી હડિયા બનાવ્યું જે આદિવાસીનું પીણું છે. નશીલા બે પદાર્થની સુગંધ પ્રેમીને ગીત ગાવા વ્યાજૂળ કરે છે. આ પ્રેમીએ પ્રેમિકાના અંબોડામાં જટંગીનું ફૂલ ખોસ્ત્યું અને પ્રેમિકા નાચી અને ત્યારબાદ તેમણે સાથે મળીને નૃત્ય કર્યું અને ગીત ગાયા. પછી બધા મનુષ્ય સામૂહિક રીતે નૃત્ય કરવા લાગ્યા અને ધાન્ય માટે પૃથ્વીને નમ્યા. આમ, અહીં એક પરંપરા રજૂ થઈ છે. ‘તુંબા’ કાવ્ય લોકકથા ઉપર આધારિત છે. પ્રથમ સપાટ ભૂમિથી ઊંચો માટીનો ઢગલો બનાવી સૌપ્રથમ મનુષ્ય તુમ્બાના બીજ રોપ્યાં. તુંબા ખૂબ પાક્યું અને એમાંથી વિવિધ બીજ, ધાન્ય, દરેક પ્રકારના બીજ નીકળ્યા અને પૃથ્વીનો ગોળો બીજથી ભરાઈ ગયો. એવી વાત કાવ્યના અંતે આવે છે.

‘જટંગી’ એટલે પ્રિય વ્યક્તિ. આ કાવ્ય પ્રિય સાથે જટંગી નામનું ફૂલ જે પીળા કલરનું હોય છે તેની યાદો સાથે જોડાયેલ છે તેની વાત કરી છે. પીળા કલરની સાથે એની પ્રિય વ્યક્તિની સ્મૃતિઓ જોડાયેલી છે તેની વાત આ કાવ્યમાં કરવામાં

આવી છે. ‘घनेपन का मौसम’ આ કાવ્ય પણ પ્રિય વ્યક્તિને ઉદેશીને લખવામાં આવ્યું છે. જેમાં હે સંગી મને અષાઢનો મહિનો સૌથી વધુ આકુળવ્યાકુળ કરે છે. જેમ વરસાદ અને ફુલ એકબીજા માટે કેવા આતુર હોય છે, તેમ અષાઢ બાદ નદીઓ નાળાઓ ભરાયેલા હોય, જેમાં ફૂલો ખીલેલા હોય છે, પહાડો ઘાટા લીલા દેખાઈ રહ્યા છે ત્યારે નાચક સંગીને કહે છે

ओ संगी
लगता है
मेरा हृदय सुंदर जटंगी फूलों का खेत हो
गया है ।”^{૧૨}

અને તેથી જ જ્યારે સારું નામના પહાડની નજીક સુંદર મેના પક્ષી કુદતી કુદતી આવે છે જે કોઈ જુના ગીતની જેમ મને ગલગલીયા કરાવે છે.

‘लकड़ा’ કાવ્યમાં જંગલ, પશુ સૃષ્ટિ સાથેના પ્રેમ અને સહજીવનની વાત કરવામાં આવી છે. જંગલમાંથી પસાર થતા માણસે વાઘને કહ્યું કે, તું મારો રસ્તો કેમ રોકે છે? હું તારો જ ભાઈ છું. પછી શું થયું? જાણે ચમત્કાર થયો-

“फिर बाघ ने उसका रास्ता कभी नहीं
रोका
उसे दिन से वह मनुष्य और बाघ
एक कूल के हुए ।”^{૧૩}

‘पृथ्वी की दिशा में’ કાવ્યમાં આદિવાસી લોકોને ગીત કોણે સોંપ્યા? આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા આવી શરૂઆત થાય છે, કહે છે :

“पृथ्वी की दिशा में
अखड़ा की परिक्रमा करने वाले
शांतिप्रिय लोगों को
उनके पुरखों ने गीत सोप”^{૧૪}

આ લોકોએ જ ગીત ગાતા ગાતા ધરતી સાથે સોબત નિર્મિત કરી છે. અને પૃથ્વીની પરિક્રમા કરતા કરતા તેમણે સમરસતા સ્થાપિત કરી છે. પૃથ્વીને વચન આપ્યું છે કે મનુષ્ય ક્યારેય પણ એ ચકલીઓનું વેપારી નહીં બને. એ ચકલીઓએ જ

તેમને ગીતોની ભાષા શીખવી, એ જ તેમની પૂર્વ જ શિક્ષિકા છે. આવો એક સુંદર ભાવ આ કાવ્યની અંદર રજૂ થયો છે. અહીં પૂર્વજ ચકલી છે એ જ મોટી આશ્ચર્યની વાત છે! આજ આદિવાસી દર્શન છે.

‘તિરિયો’ કાવ્યમાં વાંસના જંગલમાંથી પસાર થતી હવાનું હાસ્ય એક પ્રેમી સાંભળે છે ત્યારે એને વિચાર આવે છે કે આ વાંસમાંથી એક સુંદર ફૂલ વાદ્ય બની શકે. અને ત્યારે તેણે વાંસમાંથી સુંદર ‘તિરિયો’ બનાવ્યું. અને એ વાદ્યની ધૂનથી એની પ્રેમિકાને રિઝવે છે. ‘મગહા’ એક સખીને ઉદેશીને લખાયેલું આ કાવ્ય કે જેમાં એક ઘાટા પીળા રંગના ફૂલની વાત આવે છે. એ સખી જુઓ કેવું સરસ મગહનું ફૂલ દેખાઈ રહ્યું છે. જેની સુંદરતા જોવા સૂર્ય આવ્યો છે. સંગીતના આવવાથી તે કેવું ખુશ છે. જુઓ તો એનો રંગ ઘાટો પીળો થઈ ગયો છે. જુઓ તો આજે તેઓ બંને એક થઈને કેવા સુંદર દેખાઈ રહ્યા છે. તે કહે છે :

“સૂર્ય આસમાન મેં
મગહ ફૂલ કી तरह दिख रहा
और
मगह फूल डांड में
सूर्य की तरह दिख रहा!”¹⁴
‘हमारे गांव की स्त्री’

આ કાવ્યમાં સ્ત્રીનું હોવું કેટલું સુંદર છે, તેની વાત કરવામાં આવી છે. જેમ આકાશમાં તારા હોય છે જેમ નદી વહે છે, તેમ જ અખડામાં નાચતું ઝૂંડ જાણે તારાઓના જુમખાઓ સમાન લાગે છે. તેમને નિહાળીને કવયિત્રી કહે છે એ કોઈ બીજું નથી :

“वह हमारे गांव की स्त्री थी
उसका होना आकाश को
सुंदर बनाता था।”¹⁵

‘પંડકી’ એટલે એક પક્ષી. જે ગુગુ યુ ગીત ગાય છે. મનુષ્યના ઘરો પાસે જ તે રહે છે. તેને મનુષ્યની સાથે રહેવું ગમે છે. તે મનુષ્યના ઘર પાસે જ માળા બનાવે છે. ઈંડા સેવે છે. તે મનુષ્ય

પર ઘણો વિશ્વાસ રાખે છે. એ પંડકી પક્ષીએ જ મનુષ્યને ગીતો શીખવ્યા છે. પ્રકૃતિમાંથી જ મનુષ્ય ખાસ કરીને આદિવાસી ગીત-સંગીત શીખ્યો છે. જે સ્વાભાવિક છે. ‘બાંડા જેઠ કી બારિશ’ પ્રસ્તુત કાવ્યમાં વર્ષાઋતુની વાત કરી છે. જેઠ મહિનામાં આવતો વરસાદ પહાડના પેટમાંથી નદીઓ વહાવી લાવે છે. નદીઓ માછલીઓને જન્મ આપે છે અને માછલીઓના પેટમાં ઈંડા છે. આ ઋતુમાં જંગલ એકદમ કોમળ હોય છે. જ્યાં સુધી જંગલ મોટું ન થાય ત્યાં સુધી ગામના લોકોને જંગલમાં પ્રવેશવા ઉપર પ્રતિબંધ હોય છે. આમ ગામમાં પ્રકૃતિ પ્રત્યે કેવો પ્રેમ છે તેના માટે ગામમાં નિયમ પણ બનાવવામાં આવે છે. આ એક અનોખી વાત આ કાવ્યમાં આપણને પ્રત્યક્ષ થાય છે.

‘ભાગજોગની’ એટલે કુડુખ આદિવાસી ભાષામાં આગિયાને ભાગજોગની કહેવામાં આવે છે. રાત્રિ થતાં જ આગિયાઓના ઝગમગાટ જોવા મળે છે. આકાશ તરફ જતા આગિયાઓ જાણે પ્રેમનું ગીત ગાય રહ્યા હોય એવા સુંદર લાગે છે. એના ઝબકારથી જ મહુડો મીઠો થાય છે. આગિયાઓના ગીતનો રાગ જાણે અનંત હોય તેવું લાગે છે.

‘બાત કરના’ કાવ્યમાં પ્રકૃતિ સાથેનો નિકટનો સંબંધ રજૂ કર્યો છે. મનુષ્ય સૌપ્રથમ ચકલીઓ પાસેથી એમની ભાષામાં વાત કરવાનું શીખ્યો. ચકલીઓ તેની વડીલ બની. તેમજ જંગલ નદીઓનો પરિચય કરાવ્યો. પછી મનુષ્ય નદી કિનારે ખેતર કરવા લાગ્યો. આવી પ્રગતિની વાત આ કાવ્યમાં થઈ છે. ‘ગોદના’ કાવ્યમાં કવયિત્રીએ આદિવાસીઓની છૂંદણા પરંપરા વિશે વાત કરી છે. આદિવાસી સમાજ પોતાના શરીર પર છૂંદણા કેમ કરાવ્યા તેની વાત આ કાવ્યમાં આપવામાં આવી છે. આદિવાસીઓમાં માન્યતા છે કે મનુષ્ય પોતાના શરીર પર એટલા માટે છૂંદણા કરાવે છે કે જે તેના શરીર માટે નહીં પણ તેની છાયા(મનુષ્ય આત્મા) માટે મહત્ત્વનું હોય છે. કેમકે, વડવાઓ મૃત્યુ બાદ

આપણા કુળમાં અબોલ રીતે ફરી સામેલ થાય છે. અદ્રશ્ય રીતે આપણે દિશા નક્કી કરે છે. વડવાઓ અદ્રશ્ય સંસારમાં પોતાની છાયા પડછાયામાં એક છૂદણું વેચે છે. અને જીવન નિર્વાહ કરે છે. કવયિત્રી કહે છે-

“हां !

जीवन...

मृत्यु के बाद जीवन...”^{૧૭}

‘તેલિયા નદી સે સંવાદ’ કાવ્યમાં નદી સાથે સંવાદ કરતા કવયિત્રી તેલીયા નદીને પૂછે છે કે આજે શાંત કેમ છે? તને કોણે બાંધી દીધી છે? તારા ગીત અને નૃત્યથી જે માછલીઓ લયબદ્ધ હતી તેનું ઝુંડ હવે ભટકી રહ્યું છે. પહાડની કેડીઓ તેનો રસ્તો ભટકી રહી છે. ડુમ્બર ફળની મીઠાશ પણ ઓછી થઈ રહી છે. ‘મંગરુ કે ગીત’ કાવ્ય વર્ષાઋતુને અનુલક્ષીને લખાયું છે. ભાદરવાના વાદળ આકાશમાં ચડી આવ્યા છે. મંગરુ પહાડ ઉપર બળદોને ચરાવી રહ્યો છે. મંગરુની સંગીની શહેર ચાલી ગઈ છે. મંગરુના ગીત અને વાદળો એક સાથે વર્ષે છે, અને કહે છે કે શહેર ચાલ્યા ગયેલા લોકો ક્યારે આવશે? ગામમાં લોકો ઓછા હોવાથી પાકની રોપણી કરવા કોઈ મળતું નથી. જે લોકો છે તેઓ ગુંગુ ઓડીને કામ કરી રહ્યા છે. એ લોકોને મંગરુના ગીત અંદર સુધી ભીંજવી રહ્યા હતા. એની વિરહની વાણી લોકોને અંદરથી ગમગીન કરી રહી હતી.

‘સ્ત્રિયોં કા શિકાર પર્વ’ કાવ્યમાં ગામમાં સ્ત્રીઓનો શિકાર પર્વની તૈયારી ચાલી રહી છે. આ વખતે તેમના શરીરની ભીતર એક ધૂસણખોર આવીને બેઠો છે. જે સ્ત્રી-પુરુષ વચ્ચેનો ભેદ કરે છે. સ્ત્રીઓ પુરુષનો વેશ ધારણ કરી આ ધૂસણખોરને સેન્દ્રા નૃત્ય સાથે તેને ઉતારી મૂકવા પ્રયાસ કરે છે. આ પહેલા પણ સિનગી દઈ, રુનિયા - ઝુનિયા બહેનો આવા બહારથી આવતા ધૂસણખોરો સામે યુદ્ધ લડી ચૂકી છે અને સ્ત્રીઓ એકજૂટ કરી ચૂકી છે.

તેમ જ આજે પણ એવી રીતે યુદ્ધ લડવાનું છે અને એકજૂટ થવાનું છે. ‘સહિયા’ કાવ્યમાં સહિયા એટલે મિત્ર. આ કાવ્યમાં વરસાદનો મહિમા ગવાયો છે. વરસાદ પરિવારનો સભ્ય છે. સાસરીમાં ગયેલી ફૂલોનું સ્વાગત પણ વરસાદ કરે છે. કેમકે ફૂલો તેની બાળપણની મિત્ર છે.

‘उनके विद्रोह की भाषा’ કાવ્યમાં ધૂમકુડિયા કે જે કુડુખ આદિવાસીઓની શિક્ષણ સંસ્થા છે. ત્યાં તીર અને કમાન બનાવવાનું શીખવવામાં આવી રહ્યું છે. ત્યાં કેટલાક લોકો વિદ્રોહના ગીતો પણ ગાય રહ્યા છે. કેટલાક પાઇકા નૃત્ય જે આદિવાસીઓનું યુદ્ધ નૃત્ય છે તે રમી રહ્યા છે. એક મહત્વનું કાવ્ય ‘શોક’ છે. જેમાં પ્રકૃતિમાં શોક જોવા મળી રહ્યો છે, કવયિત્રી કહે છે કે -

“दिन की रोशनी में

तितलियों ने शोक मनाया

उन्होंने बारिश को धरती पर

न आने का इशारा किया...”^{૧૮}

વરસાદ ન આવવાથી પતંગિયાઓમાં શોક છે. ગામના બાળકો સાથે વાસ ઉપર ઝૂલવા માટે ભૂત આવે છે, તે પણ નથી આવી રહ્યો. માંદર વાગતો નથી, નૃત્ય પણ બંધ છે.

‘मांदरईकार बाबा और गीतारु आयो’ ખૂબ માંદર વગાડવાવાળો પિતા અને ખૂબ ગીતો ગાવાવાળી માં વિશે પ્રસ્તુત કાવ્યમાં વાત કરી છે. માતા-પિતા પોતાના બાળકોને ખૂબ પ્રેમ કરી રહ્યા છે. બાળકોને ખોળામાં રાખીને માંદર વગાડી રહ્યા છે. કેમકે માંદર પિતા વગાડી રહ્યો છે અને માતા ગીત ગાય રહી છે. ‘ટઈયાં’ કાવ્યમાં ટઈયા એટલે એક બગલો પક્ષી. જેના પીંછામાંથી ગોઠવીને બનાવવામાં આવતો શણગાર. અખડામાં નૃત્ય કરતા લોકોનો આ શણગાર ખુબ સુંદર લાગી રહ્યો છે. જે મન મોહક છે, તેની વાત આ કાવ્યમાં કરવામાં આવી છે. ‘रसुआ घर’ એટલે અનાજને ભંડાર માટેનો એક અલગ ઓરડો. ધાન્ય પાકી રહ્યું

છે અને સોનેરી રંગનું બની રહ્યું છે, ખેતરો સુંદર શોભી રહ્યા છે, સ્ત્રીઓ પણ પાકની ગઠરીઓ બાંધીને આવી રહી છે. સૂરજ પણ જાણે થાકી ગયો છે ને તે લાલ થઈ રહ્યો છે. આખરે સૂરજ પહાડની પાછળ જઈને સૂઈ ગયો. અને એની સાથે જ બધા લોકો અનાજ ભંડારને સજાવાના કામમાં લાગી ગયા. ‘સખુઆ જંગલ’ કાવ્યમાં કવયિત્રીએ રાત્રિનું ચિત્ર ઉપસવી આપ્યું છે. રાત્રી થતાં જ જંગલમાં તમરા લોરી ગઈ રહ્યા છે. બાળકોની પાપણું ભારે થઈ રહી છે, જંગલ પણ મૌન નિદ્રામાં છે. કહે છે -

“मौन की इस भाषा में
सखुआ का जंगल धीरे-धीरे
हर रोज बढ़ता था।”^{૧૯}

‘પલાયન’ કાવ્યમાં આદિવાસીઓ પોતાના જન્મસ્થળના ગામને છોડીને શહેર તરફ કાયમ માટે પલાયન કરે છે તેની વાત છે. હવે આ આદિવાસી પ્રદેશમાં કોઈ ચકલી મનુષ્ય કે ભૂત આવતું નથી. કેમકે, લોકો શહેર તરફ પલાયન કરી ગયા છે. ‘સમ્યતા’ કાવ્યમાં સંસ્કારી ખરેખર કોણ છે ? તેની ચર્ચા છે. સંસ્કારી કહેવાતા લોકોએ કહ્યું કે તમે ભૂતોની પૂજા કરો છો. શું તમને ખરેખર એવું લાગે છે કે ધરતીનું સંતુલન ભૂતો રાખે છે? તમે ડુંગર, જંગલ નદીની પૂજા કરો છો તે શું આપણી દિશા તેઓ નક્કી કરે છે? આવા વિવિધ પ્રશ્નો તેમને પૂછવામાં આવ્યા. એવા શ્રેષ્ઠતાના પાઠ ભણાવવાને કારણે આદિવાસી સંસ્કારી બન્યા અને સંસ્કારી બનીને -

“सभ्य बनाकर वे अपने पुरखों से दूर हुए
पहाड़ों से पराए
और जंगल से बेदखल...”^{૨૦}

આખરે આ સમ્યતાના પાઠ ભણીને આદિવાસીઓને અંતે નુકસાન જ થયું છે. ત્યાં સુધી કે જેઓ જન્મથી જ શિકારી હતા તેઓ ખુદ શિકાર બની ગયા હોય એવી સ્થિતિ આજે જોવા મળે છે. આ ઉપરાંત ‘હુલો

परिया की कहानी’, ‘લૌટના’ જેવા મોટા કદના કાવ્ય પણ જોવા મળે છે.

ડૉ.પાર્વતી તિર્કીની કવિતાની કેટલીક વિશેષતાઓ જોઈએ તો તેમનો સ્વર બિલકુલ નૈસર્ગિક છે, સ્વાભાવિક અને સૌથી અલગ છે. કુડુખ આદિવાસી સમાજમાંથી આવતા ડૉ.પાર્વતી તિર્કી આદિવાસી જીવનશૈલીના આધારભૂત તત્ત્વથી પોતાની કવિતાનો દેહ રચે છે. જેમાં ધરતી, વૃક્ષો, ચાંદ, તારા, જીવજંતુ એ બધાં આદિવાસી જીવનની સાથે અભિન્ન રીતે જીવનમાં, જીવનશૈલીમાં, જનજીવનમાં જોડાયેલા છે. તેમની ઉપસ્થિતિ તેમની કવિતાઓમાં સતત જોવા મળે છે. સરળ અભિવ્યક્તિની સાથે એમની કવિતા અનાયાસે પ્રકૃતિ, મનુષ્ય વચ્ચેના સંબંધોના એક પછી એક સ્તરો ખુલતા જાય છે. પ્રકૃતિ અને મનુષ્ય કેવી રીતે એકબીજાના અભિન્ન અંગ છે અને એકબીજા સાથે કેવી રીતે ગોઠવાયેલા છે, એકબીજા પર કેવી રીતે નિર્ભર કે આશ્રિત છે તે આ કવિતાઓમાં પ્રગટ થાય છે. આ કવિતાઓ બતાવે છે કે સૃષ્ટિની પ્રાકૃતિક નિયમન પ્રણાલી જે અનુશાસન છે એમાં રહીને જ મનુષ્ય પોતાનો વિકાસ કરી શકે છે. મનુષ્યની દરેક ચેષ્ટાઓ વ્યર્થ છે, જો પ્રકૃતિની સાથે મનુષ્ય જોડાયેલો રહેશે તો જ તે સ્વાભાવિક વિકાસ સાધી શકશે.

ડૉ.પાર્વતી તિર્કી તેમની કવિતાઓ માટે કોઈ બનાવટ કે વધારાની સજાવટ કરતા નથી. કવિતાઓ માટે બાહ્ય લય, તાલ કે બાહ્ય દેખાવ માટે વધારાનો પ્રયત્ન પણ કરતા નથી. પ્રકૃતિના સાથે, પ્રકૃતિના સાનિધ્યમાં લોકજીવનની સુંદર છબીઓ કંડારે છે, જે સહજ છે. તેમની કવિતાઓમાં લોકગીત, લોકકથાઓ, લોકકહેવતો, લોકમહાવરાવો તથા લોકઆસ્થાઓ, લોકશ્રદ્ધાઓ અને લોક માન્યતાઓને સ્થાન પામે છે. આદિવાસી જીવન શૈલીની બહાર જે કંઈ પણ ઉછરી રહ્યું છે તે કેટલું ફૂર છે? કેટલું આક્રમક

છે? તેનો પ્રભાવ શું છે? તેની વાત પણ તેમની કવિતાઓમાં આવે છે. કેટલીક કવિતાઓ પ્રકૃતિ સાથેના સહજીવન, પ્રકૃતિ સાથેના સહઅસ્તિત્વ, પ્રકૃતિ સાથેના તાદાત્મ્ય, પ્રકૃતિ સાથે તાલબદ્ધ રીતે ચાલવાની, શહેરીકરણના દબાવ, શહેરીકરણ સાથેના ટકરાવનો સ્વર પણ તેમની કવિતાઓમાં આવ્યા વગર રહેતો નથી. ડૉ. પાર્વતી તિર્કીની કવિતા તેમના કુડુખ સંસ્કૃતિના મૂળમાં ઊડે ઉતરેલી છે, જે એક વિશિષ્ટ ઇકોલોજીકલ વિશ્વદૃષ્ટિકોણ રજૂ કરે છે. તેમના કવનની આ મુખ્ય લાક્ષણિકતા છે. તેમનાં આદિવાસી પૂર્વજોની માન્યતા અને સંબંધાત્મક કોસ્મોલોજી (Relational Cosmology) માંથી ઉદ્ભવે છે. તેમના આદિવાસી સમાજમાં એવું માનવામાં આવે છે કે પૂર્વજો ક્યારેય દૂર નથી; પૃથ્વી બોલે છે; તેઓ પણ અસ્તિત્વ ધરાવે છે.

‘ફિર ઊગના’માં ઊગવું એ જ ફૂર જડતાથી ઊગવાનું છે. કઠોર ધરાતલને ફાડીને ઉઠવાનું છે. દરેક પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિઓનો સામનો કરી ફરી ઊગવાનું છે અને એવું જ બન્યું છે. તેમના વિશે કહેવામાં આવ્યું છે કે - ‘ફિર ઊગના’ પાર્વતી તિર્કીની પહેલી કાવ્ય-કૃતિ છે જો વર્ષ 2023 મેં રાધાકૃષ્ણ પ્રકાશન સે પ્રકાશિત હુઈ થી। इस संग्रह की कविताएँ सरल, सच्ची और संवेदनशील भाषा में लिखी गई हैं, जो पाठक को सीधे संवाद की तरह महसूस होती हैं। वे जीवन की जटिलताओं को बहुत सहज ढंग से कहने में सक्षम हैं। इन कविताओं में धरती, पेड़, चिड़ियाँ, चाँद-सितारे और जंगल सिर्फ प्रतीक नहीं हैं—वे कविता के भीतर एक जीवंत दुनिया की तरह मौजूद हैं।’ ૨૧ જે યોગ્ય છે. તેઓ પ્રકૃતિ ચિંતક, નિર્સર્ગ પ્રેમી અને ઋજુ હૃદયી છે.

ડૉ.પાર્વતી તિર્કીની કવિતાઓમાં આદિવાસીઓનો જળ, જંગલ, જમીન સાથેનો પારિવારિક સંબંધ દૃશ્યમાન થાય છે. આદિવાસી અસ્તિત્વ જ પ્રકૃતિથી

છે તેની વાત તેઓ સતત કરે છે. પ્રકૃતિ અને આદિવાસી જુદાં નથી તેઓ એકરૂપ છે, જે કવયિત્રીએ સ્પષ્ટ રીતે રજૂ કર્યું છે. તેમની કવિતાઓમાં વિસ્થાપન અને અસ્તિત્વનો સંઘર્ષ પણ જોઈ શકાય છે. વિકાસના નામે આદિવાસી સમાજે જે વિસ્થાપન સહન કરવું પડે છે તેની પીડા તેમનાં કાવ્યોમાં દૃષ્ટિગોચર થયાં વિના રહેતી નથી. સ્થળાંતર કરી શહેરોમાં ગયેલો આદિવાસી પોતાની ખાસ ઓળખ ભાષા અને સંસ્કૃતિને કેવી રીતે ભૂલી રહ્યો છે તેની પણ તેઓ સતત ચિંતા કરે છે. તેથી જે બચ્યું છે તેને બચાવી લેવાની મથામણ અને સમાજનું ઋણ અને સમાજની ચિંતા તેમનાં કાવ્યોમાં સતત જોવા મળે છે. આવી સુંદર રચનાઓને આવકારવી જ રહી.

સંદર્ભ સૂચિ

1. relationships. (2022, February 19). *Navbharat Times*.<https://navbharattimes.indiatimes.com/india/poet-parvati-tirkey-awarded-sahitya-akademi-yuva-puraskar-for-her-work-on-nature-and-human-relationships/articleshow/122123161.cms>
2. Rajkamal Prakashan. (2025, નવેમ્બર 23). *Parwati Tirkey Sahitya Akademi Yuva Award 2025* [પ્રેસ રીલિઝ]. <https://rajkamalprakashan.com/blog/post/parwati-tirkey-sahitya-akademi-yuva-award-2025-press-release?srsId=AfmBOorWXKMDCM-MIHgXDot8sFNmNo51TJtHynf8MOIWHIcpNsNk9vpi>
3. તિર્કી પાર્વતી,(2023), ‘ફિર ઊગના’,(પૃ.100) દૂસરા સંસ્કરણ રાધાકૃષ્ણ પ્રકાશન
4. તિર્કી પાર્વતી,(2023), ‘દિચુઆ’, ‘ફિર ઊગના’ (પૃ.64), રાધાકૃષ્ણ પ્રકાશન

5. तिर्की पार्वती,(2023), 'करम चन्दो 'फिर उगना ' (पृ. 12). राधाकृष्ण प्रकाशन
6. तिर्की पार्वती,(2023), 'निरंतर', 'फिर उगना ' (पृ. 51). राधाकृष्ण प्रकाशन
7. तिर्की पार्वती,(2023), 'सोसो बंगला' 'फिर उगना ' (पृ.78). राधाकृष्ण प्रकाशन
8. तिर्की पार्वती,(2023), 'भूला भूत' 'फिर उगना ' (पृ. 82). राधाकृष्ण प्रकाशन
9. तिर्की पार्वती,(2023), 'वे पुरुष', 'फिर उगना ' (पृ. 102). राधाकृष्ण प्रकाशन
10. तिर्की पार्वती,(2023), 'धानो नानी के गीत', 'फिर उगना ' (पृ.14). राधाकृष्ण प्रकाशन
11. तिर्की पार्वती,(2023), 'जंगल दईत', 'फिर उगना ' (पृ. 19). राधाकृष्ण प्रकाशन
12. तिर्की पार्वती,(2023), 'घनेपन का मौसम', 'फिर उगना ' (पृ. 36). राधाकृष्ण प्रकाशन
13. तिर्की पार्वती,(2023), 'लकड़ा' . 'फिर उगना ' (पृ. 38). राधाकृष्ण प्रकाशन
14. तिर्की पार्वती,(2023), 'पृथ्वी की दिशा में'. 'फिर उगना' (पृ. 41). राधाकृष्ण प्रकाशन
15. तिर्की पार्वती,(2023), 'मगहा'. 'फिर उगना ' (पृ. 49). राधाकृष्ण प्रकाशन
16. तिर्की पार्वती,(2023), 'हमारे गांव की स्त्री' 'फिर उगना ' (पृ. 50). राधाकृष्ण प्रकाशन
17. तिर्की पार्वती,(2023), 'गोदना', 'फिर उगना ' (पृ. 62). राधाकृष्ण प्रकाशन
18. तिर्की पार्वती,(2023), 'शोक' 'फिर उगना ' (पृ. 91). राधाकृष्ण प्रकाशन
19. तिर्की पार्वती,(2023), 'सखुआ जंगल' 'फिर उगना ' (पृ. 98) राधाकृष्ण प्रकाशन
20. तिर्की पार्वती,(2023), 'सभ्यता' 'फिर उगना ' (पृ. 105) राधाकृष्ण प्रकाशन
21. Rajkamal Prakashan. (2025, नवेम्बर 23). *Parwati Tirkey Sahitya Akademi Yuva Award 2025* [प्रेस रीलिया].

<https://rajkamalprakashan.com/blog/post/parwati-tirkey-sahitya-akademi-yuva-award-2025-press-release?srsltid=AfmBOorWXXMDCM-MIHgXDot8sFNmNo51TJtHynf8MOIWHIc pnsNk9vpi>